

4 Počátky a rozvoj křesťanské charity (1. - 10. století)

CÍLE KAPITOLY

Po prostudování této kapitoly

Budete umět:

- Charakterizovat hlavní monoteistická světová náboženství
- Vyložit přístup k sociální problematice v období patristiky

Získáte:

- Znalost základní faktografie z historie sociální péče a sociální práce v prvním tisíciletí našeho letopočtu

Budete schopni:

- Charakterizovat hlavní rysy vývoje křesťanské charity a sociální péče ve starověku a raném novověku

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Monoteistická náboženství, judaismus - Desatero, láska k bližnímu, milosrdenství, sociální zákonodárství Starého zákona, almužna jako povinnost, chrámová chudinská péče v Izraeli - komora utajených, kupa, *tamchuj*. křesťanství - Nový zákon, spása a věčný život, křesťanská sociální nauka a sociální politika (katolické) církve, islám - almužna jako zákonná povinnost, *zakát*, *zakát al-fitr*, *sadaka*, politické aspekty charitativní činnosti. Patristika (Augustin – učení o daru a ovoci). zánik říše západořímské. Byzantské císařství, stěhování národů (5. – 7. st.), barbarské státy, rozvrat komunikací a obchodní sítě, úpadek měst, útěk obyvatel na venkov, role biskupů a klášterů. Snahy o sjednocení Evropy (8. – 10. st.), výboje Karla Velikého, dělení karolinské říše. Křesťanská chudinská péče, úloha biskupů, jáhnové, agapé, první charitativní ústavy, *xenodochia* a hospitály, Basileida, východní kláštery, cenobitský a eremitský monasticismus, benediktini, charitativní činnost klášterů, donace a fundace, kolektivní almužnictví, špitály, chudinská péče ve farnostech, lenní systém, *kapitularia*, počátky cechů a gild, řeholní bratrstva.

PRŮVODCEM STUDIEM KAPITOLY

V první části výkladu jsou objasněny hlavní principy, přístupy a formy solidarity v monoteistických náboženstvích, tj. judaismu včetně počátku chrámové chudinské péče v Izraeli, křesťanství (s charakteristikou hlavních zásad křesťanské sociální nauky a jejich proměn jako základu sociální pomoci a péče v Evropě) a islámu. Dále je připomenut vývoj v Říši římské v pozdním starověku a západní Evropy v raném středověku, první fáze křesťanské filozofie – patristika a přístup Augustina Aurelia k sociální problematice.

Následně jsou zachyceny první historické formy křesťanské charity v prvních stoletích našeho letopočtu. Je připomenuta organizace péče o chudé a nemocné v rámci diecézí na základě darů a sbírek, péče o křesťanské vězně, vykupování otroků i pomoc, rozdělování almužen i pomoc obyvatelstvu v době hladomorů a morových epidemií. Dále je sledován rozvoj různých typů charitativních zařízení pro jednotlivé skupiny potřebných lidí od 4. století našeho letopočtu i vznik a charitativní aktivity prvních klášterů.

V poslední části textu je nastíněn rozvoj charitativní činnosti katolické církve v raném středověku, přesun jejího těžiště do farností a růst úlohy klášterů v zajišťování péče o chudé a nemocné. Pozornost je přitom věnována především dvěma základním formám sociální chudinské péče, tj. almužnictví a špitální péči, jejich příjemcům i poskytovatelům. V závěru jsou připomenuty první pokusy navázat péči o chudé ve franské říši na lenní systém a počátky nových organizačních forem vzájemné solidarity.

4.1 Monoteistická náboženství

Některé prvky antického náboženství, např. existence ústředního božstva, jsou předobrazem velkých monoteistických systémů (monoteismus – víra v jediného boha). Historicky první pokus o monoteismus – zavedení kultu boha Slunce Atona faraonem Amenhotepem IV. ve 14. st. př. n. l. - byl motivován mocensky, snahou zlomit moc duchovenstva, a jeho nástupce Tutanchamon se vrátil k polyteismu.¹ Teprve v pozdějších monoteistických systémech, patřících dnes k tzv. světovým náboženstvím – judaismu, křesťanství a islámu, však byly zřetelně artikulovány a rozvedeny myšlenky lásky k lidem, milosrdenství, sociální péče a pomoci. Křesťanství, které se vyvinulo z judaismu, tvoří přitom spolu s řeckou filozofií a římským právem už dvě tisíciletí základy západní civilizace, a stejnou roli sehrává od 7. století n. l. islám v arabském světě. Kromě víry v jednoho Boha všechna tři náboženství spojuje existence posvátné knihy zachycující slovo boží, která je základem jejich sociálního učení.

¹ TOMEŠ, I. *Úvod do...*, s. 139.

4.1.1 *Judaismus*

V judaismu je to soubor prvních pěti starozákonních knih (tóra), které vznikají v 1. tisíciletí př. n. l., k nimž pak existují komentáře a přepis ústních tradic v podobě talmudu. Starozákonní Bůh nemá podobu, je abstraktní a nelze jej racionálně poznat. Je to Bůh, který člověka miluje, ale zároveň ho zkouší a nemilosrdně trestá (např. potopou nebo zmatením jazyků při stavbě babylonské věže). Jeho základním atributem (neoddělitelným přívlastkem) je láska k lidem a člověk je povinen ji předávat v podobě lásky k bližnímu a milosrdenství jako ochoty účinně pomáhat lidem v nouzi, především vdovám a sirotkům.

V Desateru, souboru božích příkázání zjevených Mojžíšovi, označovaných někdy za první deklaraci lidských práv, stojí tento požadavek hned na druhém místě. V praktickém životě se milosrdenství považovalo za povinnost, ovšem jen vůči souvěrcům a členům židovského společenství. V judaismu také existovala podobná škála sedmi skutků milosrdenství jako ve starém Egyptě, z níž později vycházelo křesťanství i konkrétní formy církevní sociální pomoci a péče.²

Myšlenka rovnosti lidí před Bohem a jeho zákony vede k obdobnému pojetí spravedlnosti, zahrnujícímu spravedlnost sociální a odmítajícímu útlak a vykořisťování bližších ze zjištěných důvodů. Principy sociální péče i konkrétní předpisy a nařízení upravující její formy nacházíme ve starozákonních textech. Institut sociální podpory vychází z chápání Boha, jenž se „na jedné straně ujímá slabých a zkroušených a je jejich ochráncem, na druhé straně vyzývá věřící k činné sociální aktivitě a k pomoci lidem v nouzi.“³ Podle zákonodárství Starého zákona měli chudí lidé v Izraeli právní nárok na podporu, almužna se ukládala jako povinnost a existence chudých představovala výzvu „ke štědrosti a jemnosti ve styku s nimi“.⁴

Chudí měli také dostávat dary u příležitosti svátků a podle „agrárního zákonodárství bible“ existovalo šest způsobů zajišťujících každoročně jejich podíl na úrodě. Každý sedmý rok se slavil rok sabatický (*šemita*), kdy se půda nechávala ležet ladem, a to, co na ní vyrostlo, patřilo chudým. V tomto roce se měly odpouštět i dluhy a měli být propouštěni otroci.

² Podle „rabínské literatury“ se jedná o následující odvětví. „1) sytit hladové a dávat pít žiznícím 2) oblékat nahé 3) navštěvovat nemocné 4) pohřbívat mrtvé a utěšovat umírající 5) vykupovat zajatce 6) vychovávat sirotky a poskytovat přístřeší bezdomovcům 7) vybavovat chudé dívky věnem.“ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. *Náboženství a společenská...*, s. 32.

³ Tamtéž, s. 31. Tento přístup rozvinul např. židovský filozof Maimonidés, žijící ve 12. století, který vytvořil stupnici osmi způsobů jak prokazovat milosrdenství, resp. jak dávat almužnu. Za nejvyšší formu dobročinnosti přitom nepovažoval poskytování almužny, ale pomoc chudým, aby sami zlepšili svou situaci, např. půjčením peněz nebo nabídkou práce. KOTOUS, J., MUNKOVÁ, G., PEŘINA, P. *Úvod do sociální...*, s. 38.

⁴

Generální odpouštění dluhů, propuštění dlužníků z otroctví a vrácení majetku prodaného na splacení dluhů přinášelo milostivé léto (*jovel*), které se slavilo vždy po sedmi sabatických cyklech.⁵ Nicméně praxe byla jiná, mj. i pod tlakem vnějších expanzí (např. babylonského zajetí), sabatický ani milostivý rok se nedodržovaly a starozákonní proroci opakovaně a nemilosrdně napadali tvrdé zacházení mocných s chudými a požadovali, aby se Židé řídili zásadami charitativní etiky podle starozákonních knih Mojžíšových.⁶

Organizovaná židovská filantropie je doložena už v jeruzalémském druhém chrámu, obnoveném jako symbol židovské víry v 6. století př. n. l., v němž bylo umístěno 13 pokladniček s označením, k jakému bohoslužebnému nebo charitativnímu účelu budou vhozené mince použity. V tzv. komoře utajených bylo zase možno anonymně složit dary, z nichž byli tajně podporováni chudí „dobrého původu“, aby nebyli zahanbováni almužnou.

Tyto formy sociální pomoci se udržely v židovských synagogách i v pozdějších dobách. Pro účely chudinské péče se v prvních staletích našeho letopočtu v židovských komunitách zase zřizovaly dvě chudinské pokladny, které měly zamezit žebrání. Do kupy (pokladničky) se vybíraly peníze jen pro místní chudé, které se jim rozdělovaly každý pátek v předvečer sabatu. Miska na potraviny, které se rozdělovaly každý den místním i cizím chudákům, se nazývala *tamchuj*.⁷

4.1.2 Křesťanství

Judaismus stanovil několik hlavních zásad filantropie a solidarity, které rozvinul Ježíš Nazaretský na základě myšlenky lásky k bližnímu. Patřil k potulným kazatelům a prorokům, často se pohyboval v prostředí chudých, postižených či vyvržených a jejich utlačovatelům hrozil božím soudem.⁸ Přijetím identity syna Božího, který přišel na svět, aby svým nezaviněným utrpením vykoupil křivdy lidstva, usmířil Hospodina, pomohl člověku navázat vztah s ním a zajistil spásu lidem, položil základy křesťanství jako učení založeného na lásce k Bohu i jiným lidem, jejímž zdrojem je Bůh. Cesta ke spáse je cestou lásky, pokory a odříkání,

⁵ Tamtéž, s. 31-32.

⁶ TOMES, I. *Úvod do...*, s. 61.

⁷ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. *Náboženství a společenská...*, s. 32.

⁸ „Běda vám, zákoníci a farizeové, že ztravujete domy, konajíc dlouhé modlitby; proto dostane se vám soudu těžšího ... dáváte desátky z máty, kopru a kmínu a opustili jste to, co je nejdůležitější v zákoně: soud a milosrdenství a věrnost.“ (Mat. 23, 14 a 23), citováno podle VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 19.

cestou zlepšování vztahů mezi lidmi i životních podmínek celého společenství. Křesťanství je tak náboženstvím sociálním a univerzálním, které staví před lidstvo novou absolutní hodnotu – věčný život prostřednictvím spásy duše. Tím podtrhuje rovnost lidí před Bohem a relativizuje pozemské hodnoty včetně majetku chápaného jako svěřený nástroj ke službě potřebným (první křesťanské obce měly skutečně společný majetek určený k těmto účelům). Nové pojetí křesťanské lásky k bližnímu obsažené v Novém zákoně preferuje hendikepované a rozšiřuje pojetí „bližní“ na všechny potřebné lidi.⁹ Dobře to ilustruje podobenství o milosrdném Samaritánovi, který na rozdíl od dvou vážených příslušníků židovské komunity pomohl neznámému poutníkovi přepadenému a zraněnému lupiči. Vedle morálního poselství je tento příběh „modelem charitativní činnosti“ od poskytnutí nezbytné pomoci přes stabilizaci stavu postiženého až po jeho kontrolu.¹⁰

Křesťanství se v prvních třech staletí své existence vyvíjelo v ilegalitě, křesťané byli tvrdě pronásledováni a jen pozvolna tolerováni. Po vydání ediktu milánského roku 313 n. l., jímž císař Konstantin Veliký (306 – 337 n. l.) zrovnoprávnil křesťanství s ostatními kulty, se situace výrazně změnila. Dalších více než tisíc let představovalo univerzalistický koncept evropských dějin a civilizace zahrnující „obraz světa i člověka, církve a státu, života pozemského i na věčnosti“ s perspektivou spásy ovlivňující způsob života, který však působil v měnících se společenských podmínkách. Křesťanská civilizace se zrodila ze spojení antiky a křesťanství a postupně se rozšiřovala na území Evropy, působením řady faktorů, zejména vzniku národních kultur a státu a působení reformních náboženských hnutí, se však univerzalistický koncept začal rozpadat a po období pomalé krize přišla novověká transformace společnosti. V rámci středověké evropské civilizace i církve přitom postupně vznikalo „celé spektrum postojů, hodnotových žebříčků a sociálních programů, které se utvářely a obhajovaly pomocí stejného programu – Biblí.“¹¹

Hlavním sociálním úkolem křesťanské církve byla pomoc těm, kteří ji potřebují. Východiskem její charitativní činnosti byly úvahy o biblických podobenstvích a příkazech i o jejich aplikaci v rozdílných společenských podmínkách. Výsledkem pak řada pravidel, směrnic a iniciativ, zveřejňovaných často papeži nebo církevními koncily, zejména od poslední třetiny 19. století,

⁹ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. Náboženství a společenská..., s. 34-37. Srov. též TOMEŠ, I. *Sociální politika: teorie...*, s. 31-32.

¹⁰ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. Náboženství a společenská..., s. 37. Samaritáni byli považováni pravověrnými židy za odpadlíky a mezi oběma společenstvími panovala nenávisť a opovržení.

¹¹ GEREMEK, B. *Slitování a šibenice...*, s. 25.

keré tvoří sociální nauku církve. Její ústřední hodnotou je sociální spravedlnost založená na lásce bližnímu, chápané jako v Bibli jako vrchol spravedlnosti, a doplněné milosrdenstvím, vzájemnou úctou a pomoci člověka člověku. Na tom je založena sociální politika katolické církve řídící se čtyřmi základními principy vycházejícími z biblického pojetí:

- 1) Spravedlnost jako morální princip znamená jednání podle božího zákona, které má být pravidlem mezi lidmi, a současně jednu ze čtyř tzv. ctností, k nimž dále patří střídmost, opatrnost a síla.
- 2) Solidarita jako závazek existovat pro druhého, pomáhat potřebným a neodmítat pomoc a péči ani těm, kdo nepatří ke křesťanům, i kdyby byli jejich nepřáteli, jak vysvětloval Pavel z Tarsu (sv. Pavel) v listech Římanům či Galaťanům, které jsou součástí Nového zákona.
- 3) Subsidiarita jako podřízenost člověka celku, společenství, které určuje podmínky jeho činnosti a v případě potřeby „poskytuje pomoc jen ke svépomoci“.
- 4) Participace vyjadřuje pojetí člověka jako subjekt i objekt poskytování a přijímání sociální pomoci; projevuje se např. při plnění jednoho z hlavních úkolů církve – utěšování nemocných a trpících, jehož teologický základ rovněž položil Pavel z Tarsu.¹²

4.1.3 Islám

Nejmladším monoteistickým náboženstvím je islám, který vzniká na přelomu 6. – 7. století na Arabském poloostrově, ale rychle se šíří a v 8. – 15. století ovládá i podstatnou část Pyrenejského poloostrova. Hlasatelem nového náboženství byl prorok Mohamed (Muhammad), jemuž Alláh nadiktoval během více než dvou desetiletí Korán. Podobně jako tóra pro židy je pro muslimy nejvyšším zákonem a průvodcem každodenním životem, také islám předepisuje muslimům dodržování desatera, zahrnujícího např. péči o staré rodiče, dávání almužny či zákaz křivdit sirotkům.

¹² KOTOUS, J., MUNKOVÁ, G., PEŘINA, P. *Úvod do sociální...*, s. 38-40. – WOODS, T. E. *Jak katolická...*, s. 138. Tarsus je město na jižním pobřeží dnešního Turecka, jehož občané získali již v roce 66 př. n. l. římské občanství.

Důraz je kladen na almužnu, zařazenou mezi pět základních povinností, které musí dodržovat každý muslim.¹³ Islám rozlišuje několik druhů almužny, chápané jako vrácení části majetku získaného z Alláhovy vůle a „svého druhu povinný odpustek“. *Zakát* (očistění) patří k náboženským povinnostem, týká se devíti druhů majetku zdaňovaných určitým procentem a v některých zemích se změnil v běžnou daň. Rozděluje se na různé účely a část se odvádí i na zřizování mešit, k nimž byla často přičleněna různá sociální a zdravotní zařízení (nemocnice, chudinské kuchyně, karavanní stanice aj.). U mešit existovaly i podpůrné fondy, k získání prostředků na jejich činnost byly zřizovány náboženské nadace (*wakfy*). *Sadaka* (spravedlnost) je dobrovolná almužna a dává se nejčastěji v pátek a žebrákům. Na závěr ramadánu při tzv. svátku ukončení půstu se dává chudým *zakát al-fitr* (zakát ukončení půstu) ve formě potravin nebo peněz potřebných k obživě dospělého člověka jeden den, při tzv. svátku obětování jsou chudým rozděleny dvě třetiny obětovaného zvířete. Uvedené tradiční formy dobročinné charitativní činnosti jsou v islámském světě dodnes důležité a řada fundamentalistických organizací (např. Hamás, Hizballáh aj.) je využívá k získání politické podpory širokých vrstev obyvatelstva.¹⁴

4.2 Proměny západní Evropy

Po zániku západořímské říše roku 476 se poměry v obou částech raně středověké Evropy výrazně lišily. Zatímco na východě vzniká centralizované Byzantské císařství, pokračující v dřívějších tradicích, v západoevropském civilizačním okruhu je doba stěhování národů v 5. – 7. století obdobím úpadku, nájezdů a usídlování barbarů, kteří na troskách říše západořímské říše vytvářeli první barbarské státy. Namísto jednotného právního systému v nich vzniká řada rozdílných zákoníků, rozvrat komunikací a obchodní sítě vede k úpadku měst a útěku jejich obyvatel na venkov. Tyto procesy probíhají s různou intenzitou, takže kupř. jižní Francie je do poloviny 7. století stále oblastí plnou kvetoucích měst, jako byla Marseille či Arles, jejichž význam začíná upadat teprve po roce 670, kdy se těžiště přepravy lidí i zboží přesunuje na atlantické pobřeží mezi Seinou a Rýnem. V této době se z biskupů a

¹³ Kromě almužny zde patří modlitba konaná pětkrát denně, půst během měsíce ramadánu, posvátná pouť do Mekky a opakování základního vyznání víry. MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. Náboženství a společenská..., s. 40.

¹⁴ Tamtéž, s. 38-41.

mnichů „stali vládcové rozvráceného světa obdařeni mnoha funkcemi: ke své náboženské roli přidali roli politickou, vyjednávající s barbary; roli ekonomickou, rozdělující potraviny a almužny; roli sociální, ochraňující chudé proti mocným...“.¹⁵

Pro 8. – 10. století jsou příznačné snahy o sjednocení Evropy, které J. Le Goff nazývá „pokusy o germánskou organizaci“. Je to období, kdy je pod vládou karlovské a v desátém století otonské dynastie znovu oživena myšlenka říše římské, „římský sen“ však končí roku 1000. Realitou naopak zůstávají zárodky pozdějších feudálních států, které vznikly při dělení karolinské říše v roce 843: říše západofrancké, z níž vznikla Francie, východofrancké, z nichž vznikne Německo, Itálie, která zůstává královstvím, i dalších přechodných útvarů později ve středověku zanikajících (Akvitánie, Burgundsko aj.). Tato zápasící a měnící se Evropa musí čelit nájezdům Normanů, kteří se postupně zmocňují Anglie a severní Francie, ze severu a muslimů, kteří se pevně usadí na Pyrenejském poloostrově z jihu. Naproti tomu výboje Karla Velikého směřující proti pohanským Sasům, Slovanům i Avarům zakládají více než tisíciletou německou expanzi východním směrem, odražení vpádu Maďarů v 10. století dalo vzniknout silné otonské dynastii.¹⁶

4.3 Patristika a Augustin Aurelius

Středověká církevní filozofie se dělí do dvou zhruba stejně rozsáhlých období patristiky (latinsky *patres* – otcové) a scholastiky (latinsky *schola* – škola) s předělem kolem roku 800 n.l. V období patristiky, kdy byla zpracována základní křesťanská dogmata (poučky víry) a vytvořen systém křesťanské filozofie, byl nejvýznamnější postavou Augustin Aurelius (sv. Augustin, 354 – 430), biskup v Hippo Regius (dnes Annaba v Alžírsku), autor nejslavnější středověké autobiografie Vyznání (*Confessiones*), spisu O obci Boží (*De civitates dei*) a řady dalších. Augustin nevytvořil ucelený filozofický systém, ale rozpracoval učení o predestinaci, sv. Trojici i o učení o trojím lidu (kněží, vojáci, venkovský lid), který tvoří obec věřících, tj. křesťanskou společnost, a přinesl řadu postřehů o hlubinách lidské duše nebo o věčnosti, stvoření světa a času. Pro křesťanskou charitativní činnost byla důležitá jeho teorie o daru a

¹⁵ LE GOFF, J. *Kultura středověké...*, s. 46-47, 53 (citace).

¹⁶ Tamtéž, s. 59-74.

ovoci. Dar je věc nebo pomoc, poskytuje dárce potřebným, ovoce je „dobrý a správný úmysl dárce, který zakládá právo na odplatu“.¹⁷

4.4 Počátky křesťanské filantropie a charity v pozdním starověku (1. – 5. století)

Zatímco židovská filantropie byla určena výhradně souvěrcům, křesťanská měla daleko univerzálnější charakter. Na území římské říše působila zpočátku skrytě, po vydání ediktu milánského v roce 313, jímž císař Konstantin křesťanství zrovnoprávnil s jinými náboženstvími, se však rychle stává hlavní formou společenské solidarity a sociální pomoci. Veřejná charitativní práce mezi křesťany byla financovaná z pravidelných darů v penězích i naturálních odevzdávaných na oltář v průběhu mše i mimořádných darů či sbírek u zámožných věřících. T. Woods v těchto souvislostech připomíná *collectu* (příspěvek), při níž věřící v některých postních dnech „odevzdávali určitou část plodů země před čtením epištoly“.¹⁸ Zajímavou charitativní akcí v dobách ilegálního křesťanství byly *agapé* (hody lásky), při nichž byli chudí večer pozváni do některého domu na hostinu, mající náboženský charakter. Tyto hostiny se pořádaly tajně, pokaždé na jiném místě a jejich významnou funkcí bylo utužování solidarity v křesťanské obci. Pokračovaly však i po jeho legalizaci, protože nepochybně přispívaly k jeho šíření, jak si stěžoval císař Julian Odpadlík (Apostata, 361 – 363): „Tito bezbožní Galilejci nejenže živí své vlastní chudé, ale i naše, vítají je u svých *agapé*, přitahují je jako děti – koláči.“¹⁹

Charitativní práci organizovali ve městech biskupové prostřednictvím *jáhnů*, tj. nižších duchovních se zvláštním svěcením.²⁰ Jáhnové měli určeny městské čtvrti, v nichž pořizovali seznamy chudých, rozdělovali almužny, organizovali pomoc potřebným a dohlíželi na to, aby nebyla zneužívána. K plnění úkolů jim v rámci sídla biskupa sloužily místnosti zvané *diakonie* (*diakonia* – služba), k nimž patřila škola, kde se připravovali na zdravotnickou péči, a ubytovny pro poutníky (*xenodochia*), které brzy začaly sloužit k ošetřování nemocných

¹⁷ KOTOUS, J., MUNKOVÁ, G., PEŘINA, P. *Úvod do sociální...*, s. 39.

¹⁸ WOODS, T. E. *Jak katolická...*, s. 138.

¹⁹ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 24. – WOODS, T. E. *Jak katolická...*, s. 140 (citát).

²⁰ Jáhnové byli zprvu pomocníci či služebníci apoštolů, kteří je doprovázeli na cestách a plnili vedle péče o sirotky a vdovy řadu úkolů, od 3. stol. se věnovali organizaci a výkonu charitativní péče. Ve východní části římské říše tuto funkci mohly zastávat i muži i ženy, tj. jáhny a jáhenky, které měly zastupovat jáhny ve všech službách, které se týkaly žen, aby nevzniklo podezření či pohoršení.

(*nosokomein*).²¹ Biskupům a jáhnům pomáhaly vdovy vybrané biskupem, které nebyly vysvěceny, ale musely splňovat přísná morální kritéria, vést asketický život a uvnitř křesťanského společenství tvořily zvláštní vdovský stav (*ordo viduarum*). Ve 2. a 3. století byl důležitou institucí, pomáhající zajišťovat především charitativní péči týkající se žen, ale i pohostinství, návštěvy vězňů nebo sběr darů, poté jeho význam upadal.²² Rozsah chudinské péče zvláště ve velkých městech byl značný a kolem poloviny 3. století živila údajně křesťanská církev v Římě každý den 1500 chudých a v syrské Antiochii dokonce 3000 chudých; stejný počet se uvádí i pro Konstantinopol o století později.²³

Nový zákon zdůrazňuje význam almužny jako základ náboženského života a zdroj spásy. Už v raném křesťanství však církevní otcové (*patres*), zejména řečtí, uvažovali o chudobě jako o dobrovolném odříkání i o hmotné nouzi. Práce je v křesťanství jednou z forem účasti člověka na Božím díle a už v Novém zákoně se v listech Pavla z Tarsu objevuje teze „Kdo nechce pracovat, ať nejí“.²⁴ V těchto intencích pak konstantinopolský patriarcha svatý Jan Zlatoústý (Chrysostom, 344/354-407) ve druhé polovině 4. století pečlivě rozlišoval s ohledem na sociální podmínky v byzantských městech mezi chudými schopnými práce a nemožnými mrzáky.²⁵

V této době se také vytvořil okruh adresátů křesťanské sociální a zdravotní péče a almužnictví po celý středověk. Na prvním místě stáli sirotci a vdovy, dále nemocní, chudí a práce neschopní pocestní (nikoliv však „tuláci v pravém slova smyslu, lidé stranící se práce“) a cizinci, často vyhnáni za křesťanskou víru z domovů. Pečovalo se i o křesťanské vězně, odsouzené k nuceným pracím v dolech i vyhnané vypovězené do odlehlých provincií. Za vyhnanci cestovali poslové z jejich domovských obcí s potravinami a penězi, křesťané, hlavně

²¹ Jáhnové byli zprvu pomocníci či služebníci apoštolů, kteří je doprovázeli na cestách a plnili vedle péče o sirotky a vdovy řadu úkolů, od 3. stol. se věnovali organizaci a výkonu charitativní péče. Ve východní části římské říše tuto funkci mohly zastávat i muži i ženy, tj. jáhni a jáhenky, které měly zastupovat jáhny ve všech službách týkajících se žen, aby nevzniklo podezření či pohoršení. K úkolům jáhnů, při jejichž plnění jim pomáhali podjáhni, patřilo sbírat během mše dary, spravovat církevní pokladnu včetně vkladů vdov a sirotek, pečovat o vdovy a sirotky, pečovat o nemocné, pomáhat vězněným křesťanům a pohřbívat zemřelé; bývali také pověřeni péčí o cizince. MESSINA, R. *Dějiny charitativní...*, s. 46-48.

²² Součástí reformy konstantinopolského patriarchy Jana Zlatoústého na přelomu 4. a 5. století našeho letopočtu byla i kritika „legie vdov“ v Konstantinopoli, které „měly v církvi své specifické postavení a svůj specifický řád“ a z nichž byly „nezřídka vybírány diákonky pro službu Bohu“, za příliš požitkářský způsob života (nedodržování půstu, návštěvy lázní či nošení atraktivních šatů). Pokud se ho nechtěly vzdát, musely „skoncovat s fikcí zasvěceného vdovství, a spokojit se tak rychle, jak je to možné, s druhým manželstvím.“ ŠKRABÁK, R. Jan Zlatoústý (Chrysostom). *Revue Theofil – revue pro život z víry* [online]. 20.8.2008. (citováno 24.8.2012) Dostupné na : <http://revue.theofil.cz/krestanske-osobnosti-detail.php?clanek=136>.

²³ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 25-26.

²⁴ BALÍK, S. Kdo nechce pracovat, ať nejí. *Lidové noviny*. 27. 8. 2011, s. 10.

²⁵ GEMEREK, B. *Slitování a šibenice...*, s. 25-26.

jáhni, se snažili proniknout i do žalářů s jídlem i duchovní útěchou a „především přinést jim sv. přijímání“, na což reagoval Licinius I. (265-325), vládnoucí v letech 309 – 324 souběžně s Konstantinem Velikým (272-337) ve východní části římské říše vydáním zákona, trestajícího toto jednání „uvržením do okovů“ a odsouzením ke stejnému trestu jako vězni, jimž chtěli pomoci.²⁶

Křesťanské obce se věnovaly také vykupování otroků a válečných zajatců na základě různých sbírek. Např. na vykoupení křesťanů odvedených při přepadení Numidie v r. 253 uspořádal tehdejší biskup v Kartágu sv. Cyprian sbírku s výtěžkem 100 tisíc sestrám, které zaslal numidským biskupům (Numidie byla starověkým berberským královstvím v severní Africe, které leželo západně od Kartága a stalo se římskou provincií); v 5. – 6. století jsou doloženy příklady vykupování tisíců otroků a válečných zajatců biskupy v Galii (Francie) aj.²⁷

Důležitou součástí charitativních aktivit byla pomoc při různých pohromách a pohřbívání mrtvých. V těchto souvislostech se připomínají zejména hladomory a morové epidemie ze 3. a 4. století. V prvním případě patrně existovaly i do určité míry účinné formy státní intervence, neboť, jak uvádí J. Le Goff, i když slabé výnosy v pozdním císařství neumožňovaly vytvářet zásoby, na rozdíl od raného středověku „městská a státní organizace vytvářela jakýs takýs systém skladování a distribuce potravin. Připomeňme význam sýpek, sil, *horrea*, právě tak v římských městech jako na římských statcích. Dobře udržovaná síť cest a komunikací a sjednocená administrativa umožňovaly též do jisté míry přepravovat potravinovou výpomoc z kraje, kde byl nadbytek nebo dostatek, do kraje, kde byla nouze.“²⁸

O chování křesťanů v době morových epidemií se zachovala řada svědectví. Za velkého moru, který postihl celou římskou říši v letech 252 – 254, v severoafrickém Kartágu biskup Cyprian (sv. Cyprian, zemřel 258), který krátce předtím, za Deciova pronásledování křesťanů v roce 250, musel opustit město a skrývat se v okolí, organizoval pomoc nemocným a pohřbívání mrtvých v takovém rozsahu, že obyvatelstvo v jeho diecézi bylo příznivě nakloněno křesťanům, v další vlně pronásledování za císaře Valeriana však byl 14. srpna 258 poblíž Kartága sťat.²⁹ Alexandrijský biskup Dionýsius (zemřel 265) krátce po svém návratu z vyhnanství, v době velkého moru, který postihl Alexandrii v roce 259, napsal, že zatímco

²⁶ Tamtéž, s. 26-28.

²⁷ Tamtéž, s. 34-35. – COLLINS, R. *Evropa raného středověku 300 – 1000*. Praha: Vyšehrad, 2005, s. 50-53.

²⁸ LE GOFF, J. *Kultura středověké...*, s. 232.

²⁹ O jednotě církve (úryvek). [online] (citováno 24.8.2012). Dostupné na : <http://revue.theofil.cz/krestanske-osobnosti-detail.php?clanek=614>.

pohané vyháněli za svých domů nemocné, včetně svých nejbližších, a nechávali mrtvé nepohřbené, většina křesťanů navštěvovala nemocné a pečovala o ně i za cenu vlastního života, když, ...mnozí zemřeli sami, když jiným svou péčí znovu zjednávali zdraví a jejich smrt takřka vzali na sebe... Tak pomřeli nejušlechtilejší z našich bratří, několik kněží, jáhnů i slavných laiků.“³⁰

Sv. Efrém Syrský (asi 306 – 378) se věnoval teologii a dobročinnosti jako jáhen biskupa v Nisibisu v severní Mezopotámii mezi horním tokem Eufratu a Tigridu (dnes Turecko). Když město ovládli Peršané, odešel asi v roce 363 do Edessy (dnešní Urfa v jihovýchodním Turecku), kde nadále působil jako jáhen, žil asketickým životem a vyučoval na teologické škole, kterou zde založil. V době velkého hladu a moru v roce 372 organizoval ve městě sbírky a rozdělování almužen postiženému obyvatelstvu, zakládal špitály, ošetřoval nemocné a „setrval u mrtvých“.³¹

Zajištění soustředěné péče a služeb školeným personálem i opatření potřebných pomůcek umožňovaly různé typy charitativních zařízení pro jednotlivé skupiny potřebných lidí, rozvíjející se zejména od 4. století našeho letopočtu. Už v roce 325 církevní koncil v Niceji požadoval, aby církve ve městech zřizovala domy pro cizince, nemocné a chudé, které se nazývaly *xenodochia* (z řec. *xenos* – cizinec) a představovaly předchůdce středověkých špitálů.³² Pro děti byly určeny nalezince (*brefotrofia*, z řec. *brefos* – nemluvně, dítě) a nalezince (*orfanotrofia*, z řec. *orfanos* – sirotek), pro dospělé „výživny chudých“, chudobince (*ptochotrofia*, z řec. *ptochos* – chudý) a starobince (*gerontotrofia*), první nemocnice se nazývaly *nosonomia* (z řec. *nosos* – nemoc).

Největší komplex těchto ústavů představovala ve druhé polovině 4. století Basileida u města Caesareje v maloasijské Kappadokii (též Kaisareja, dnešní Kayseri v Turecku), kde z nevelkého chudobince a hospitalu vybudoval tamní biskup Basilius Veliký (sv. Basil, asi 300 – 379)

³⁰ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 27. – CHLUMSKÝ, J. Sv. Dionýsius Alexandrijský. *Svěťci k nám hovoří...*, [online] (citováno 24.8.2012). Dostupné na: <http://catholica.cz/?id=1111>.

³¹ TÝŽ. Sv. Efrém Syrský. *Svěťci k nám hovoří...*, [online] (citováno 24.8.2012). Dostupné na: <http://catholica.cz/?id=2543>. – WOODS, T. E. *Jak katolická...*, s. 140.

³² Základním účelem těchto zařízení byla péče o cizince a pocestné, přičemž uchazeči se při přijetí museli vykazovat potvrzením svého biskupa (*epistulae pacificae* – listina pokoje, míru). Nejslavnější xenodochium existovalo ve druhé polovině 4. století v Konstantinopoli pod patronací svatého Jana Zlatoústého (Chrysostoma), který, když jeho kapacita nedostačovala, vyzýval věřící, aby zřizovali soukromá xenodochia ve svých domech. V této souvislosti je třeba připomenout, že již za vlády císaře Konstantina začala církev pečovat o poutníky putující do Jeruzaléma. Mezi známá zařízení patřily i útulky v Ostii nedaleko Říma a v Autum v Galii. Tamtéž, s. 32. – TOMES, I. *Úvod do...*, s. 141.

komplex různých ústavů včetně oddělení pro malomocné.³³ Hospic pro poutníky a propuštěné otroky (lat. *hospital, hospic*) založil i Augustin Aurelius (sv. Augustin, 354-430), biskup v severoafrickém Hippu Regiu, který podle tradice vždy jídal ve společnosti chudých, rozdával jim oblečení a věřící údajně varoval, aby mu nedávali drahá roucha, protože by je musel prodat a výtěžek dát chudým.³⁴

Ve druhé polovině 4. století postupně vznikají církevní *hospitaly* (česky špitály) a další zařízení na celém území římského impéria. Podle J. Levické mezi léty 330 – 337 založil Zocitus první dům pro mrzáky, z roku 358 pocházejí prvé záznamy o útulku pro slepce v Caesareji atd.³⁵ Na přelomu 4. a 5. století konstantinopolský patriarcha svatý Jan Zlatoústý (Chrysostom, 344/354 – 407) odmítl utrácet biskupské finance za oficiální nebo soukromé hostiny, což „nepochybně pobouřilo vlivné kruhy hlavního města“, ušetřené prostředky věnoval již existujícím nemocnicím a zakládal nemocnice nové (např. nemocnici pro malomocné).³⁶

Přibližně ve stejné době na Západě římská lékařka a ošetřovatelka Fabiola (sv. Fabiola) ze starobylé a bohaté patricijské rodiny Fabiovců po svém návratu z cesty do Betléma, odkud roku 395 uprchla se sv. Jeronýmem a dalšími poustevníky před hrozícím vpádem Hunů, založila první velkou veřejnou nemocnici pro chudé v Římě, v níž ošetřovala nemocné, kteří sem byli snášeni z ulic celého města. Spolu s římským senátorem Pammachiem (sv. Pammachius, 345 - 410) založila v roce 398 v Portu při ústí Tibery také hospital s nemocnicí a útlukem pro chudé, jenž se zachoval do moderní doby. Když roku 399 zemřela, obrovský smuteční průvod zablokoval na několik hodin ulice Říma a sv. Jeroným o ní napsal slavný nekrolog.³⁷

Na charitativních aktivitách se podílely také první křesťanské kláštery, vznikající už od sklonku 3. století ve východní části římského impéria, zejména v západním Egyptě, na Sinaji i dalších místech, mezi nimiž se ve 4. století ustálily dva základní směry. První proud

³³ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 32-33, 38-39. – MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. *Vývoj sociální...*, s. 88.

³⁴ WOODS, T. E. *Jak Katolická...*, s. 138-139.

³⁵ LEVICKÁ, J. *Náčrt dejin ...*, s. 16.

³⁶ ŠKRABÁK, R. *Jan Zlatoústý...*, c.d.

³⁷ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské ...*, s. 39, uvádí, že zemřela roku 400. Podle P. Kováře založila nemocnici v Ostii jako novou instituci, která na západě dosud neexistovala, podle jiných zdrojů se však jednalo o Porto. Srov. WOODS, T. E., Jr. *Jak katolická...*, s. 137. – KOVÁŘ, P. *Lékařky starého Říma*. [online] (citováno 31. 8. 2012). Dostupné na: <http://doplnek.com/content/lekarky-stareho-rima>. Dále např. 27. 12. Svatá Fabiola [online] (citováno 31. 8. 2012). Dostupné na: <http://www.abcsvatych.com/mesice/a12/prosinec27.htm>. – CHLUMSKÝ, J. *Světki k nám hovoří... sv. Pammachius* [online] (citováno 31. 8. 2012). Dostupné na: <http://catholica.cz/?id=3986>.

představoval poustevnický život izolovaných jednotlivců, *eremitů* (z řec. *eremos* - pustý), kteří vytvářeli shluky samostatných cel či příbytků v poušti. Představitelem této tradice, která se prosadila ve východním mnišství, byl svatý Antonín (asi 251 – 356), koptský křesťan z okolí Alexandrie. Druhým, běžnějším způsobem byly organizované a jednotně řízené kláštery, jejichž obyvatelé žili asketickým životem ve společných prostorách, označovaných jako *cenobia* (z řec. *koinos* – společenství), v nichž žilo až několik set mužů podřízených představenému kláštera a podléhajících církevní kontrole. Podle tradice první cenobitský klášter založil kolem roku 320 na horním toku Nilu bývalý římský voják a poustevník Pachomius (sv. Pachomius). Kláštery byly ekonomicky zajištěné řemeslnou prací mnichů, která jim také umožňovala poskytovat almužnu. Jejich rozvoji významně napomohl Basileios Veliký (sv. Basil, asi 330-379), když jako biskup v Caesareji vytvořil cenobitskou obec, která se stala vzorem pro mnoho maloasijských klášterů. Byl také autorem tzv. Dlouhé a Krátké řehole (někdy též *Moralia*), zachycujících ve formě otázek a odpovědí příkázání a rady, které udílel mnichům z Kappadokie a Malé Asie. V nich mj. zdůrazňoval hodnotu práce mnichů jako prostředku pro zdokonalení duchovního života i financování kláštera a zaopatření chudiny.³⁸

Zatímco asketismus východního monasticismu vedl k postupnému vymizení dobročinnosti, model cenobitního mnišství spojeného s charitativní činností se naopak ujal v západní Evropě. První kláštery tohoto typu vznikaly počátkem 5. století na jihu Galie pod vlivem zkušeností z východu. Kolem roku 410 založil skythský mnich Jan Cassianus (asi 360-430/435), jehož spisy se staly východiskem západního monasticismu, dvojklášter pro ženy a pro muže v Marseilles. Přibližně ve stejné době založil po návratu z cesty do Egypta a Sýrie další klášter Honoratus (sv. Honoratus, zemřel roku 429) na jednom z ostrovů Lérins u pobřeží jižní Francie. V 5. – 6. století se tak Provence stává jedním z velkých ohnisek christianizace, odkud se kláštery šířily dále na sever.³⁹

4.6 Sociální péče a pomoc v raném středověku (5. – 10. století)

Sociální pomoc a péče v Byzanci plynule navázala na dřívější tradice, což v 6. století zakotvil i kodex císaře Justiniána (asi 482 -565), který mj. přenesl všechna práva k „pohozeným“ dětem

³⁸ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 39. – KOTOUS, J., MUNKOVÁ, G., PEŘINA, P. *Úvod do sociální...*, s. 39. – MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. *Vývoj sociální...*, s. 88. – LAWRENCE, H. *Dějiny středověkého mnišství*. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 9-15.

³⁹LAWRENCE, H. *Dějiny středověkého...*, s. 19-20.

na jejich pěstouny, zavedl u soudů obhájce chudých (*procuratores pauperum*) a ponechal péči o chudé v kompetenci biskupů.⁴⁰

Také na Západě byla charitativní činnost záležitostí církve, která měla v modelu středověkého křesťanství zprostředkovatelskou roli mezi bohatými a chudými, situace zde však byla komplikovanější. Církev zůstávala po celý středověk hlavním adresátem almužen a darů, z nichž byla hrazena charitativní činnost, a k jejichž poskytování vybízely církevní autority. Ty měly v podstatě dvojitou podobu: jednak se jednalo o příjmy z příležitostných darů a sbírek i pravidelných dávek pro církevní instituce, z nichž byla čtvrtina až třetina určena pro chudé, jednak o různé donace a fundace (fundace - majetkový základ věnovaný k nějakému společenskému účelu, nadace), které dostávaly především kláštery formou peněz i nemovitostí, z jejichž výnosů se měla hradit sociální péče o nemocné a chudé.

Už na přelomu 5. a 6. století bylo podle Řehoře Velikého (sv. Řehoř, asi 540-604) zvykem, že papežská stolice nařizovala vysvěceným biskupům, aby se každý dar rozdělil na čtyři díly: „jeden pro biskupa a jeho domácnost, protože musí přijímat a pohostit lidi potřebné; druhý pro klérus; třetí pro chudé; čtvrtý pro udržování a opravu kostelů.“

V Galii (dnešní Francie) připadaly dvě třetiny chudým a třetina klerikům a mnichům, v chudších místech se příjmy dělily na polovinu; tuto praxi potvrdil pro říši Karla Velikého roku 810 církevní sněm v Cáchách.⁴¹ V důsledku politických i ekonomických změn a venkovského charakteru společnosti se však těžiště církevní charity v 6. a 7. stol. přesouvá z diecézí do farností jako menších správních jednotek, tvořících se postupně uvnitř diecézí, u biskupských chrámů pak péči o chudé často přejímala kanovníká kapitula.⁴²

Poté, co rozpad komunikačních sítí a spojů změnil většinu západní Evropy v „primitivní svět tradiční venkovské civilizace, zakotvený v pravěku“, byly hlavními centry civilizace venkovské kláštery, které udržovaly kulturu a vzdělanost, řemeslnické i umělecké techniky a byly ohnisky ekonomického i duchovního dění venkovského světa. Dominantní postavení klášterů, jejichž význam, zvláště od 9. století, stále rostl, přitom dle J. Le Goffa „svědčí o nejistotě středověké západoevropské civilizace, civilizace izolovaných bodů, kulturních oáz uprostřed „pustin“, hvozdů a polí ležících ladem nebo venkova sotva dotčeného klášterní kulturou.“⁴³

⁴⁰ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 30.

⁴¹ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 34, 54.

⁴² Tamtéž, s. 36, 54.

⁴³ LE GOFF, J. *Kultura středověké...*, s. 132.

Už v pravidlech prvního západního mnišského řádu – řeholi benediktinů, která je pravděpodobně dílem sv. Benedikta z Nursie (asi 483-543), působícího asi od roku 529 v klášteře v Monte Cassinu, se v jednom z článků ukládá řeholníkovi, který měl na starosti hmotné potřeby v klášteře (*cellarius*), péči o nemocné, chudé děti i všechny přicházející hosty.⁴⁴ O tři století později Adalhard (752-826), synovec franckého krále Karla Velikého korunovaného roku 800 na římského císaře a opat významného benediktinského kláštera Corbie v Pikardii (dnešní francouzský departement Somme), napsal: „Zapřísahám všechny, kdo budou představenými v tomto klášteře, aby při štědrosti a rozdílení hleděli spíše na vůli Boží než na chudičky náš příklad... Zařídili jsme, aby se každodenně v hospici chudých rozdalo čtyřicet pět chlebů, každý půlčtvrté libry váhy, a pět bochníků sýra... Přejde-li pocestných více, vrátň se postará o to, čeho je třeba.“⁴⁵

Příjmy benediktinských opatství v raném středověku pocházely především z pozemkového majetku, který získala bohatými dary od svých zakladatelů z řad panovníků a později rozšířila dalšími dary půdy od králů a příslušníků vyšší šlechty, část příjmů tvořilo také nájemné z nemovitostí získaných darováním či koupí v sousedních městech. Motivaci zakladatelů i pozdějších dárců, vycházející ze středověkého modelu pokání a spásy, vyjádřil až „neobvykle přímočaře akvitánský vévoda Vilém III. Pobožný roku 909 při založení jednoho z nejdůležitějších evropských klášterů v Cluny, z něhož vzešlo v 10. století hnutí za reformu benediktinské řehole: „Chtěje si zajistit vlastní spásu, dokud jsem toho schopen, shledal jsem doporučeníhodné, ba nanejvýše nutné, abych ze světských statků, jež mi byly propůjčeny, nějakou malou část odevzdal ve prospěch své duše... zdá se vlastně, že toho nemohu dosáhnout jinými vhodnějšími prostředky, než že podle příkázání Ježíše Krista „jeho chudé učiním svými přáteli“; a aby tento čin nebyl dočasný, leč trvalý, budu na své vlastní výdaje podporovati obec mnichů. A taková je má víra, že i když já sám jsem neschopen pohrdnouti

⁴⁴ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 31. O autorství benediktinské řehole se vedou spory. LE GOFF, J. *Kultura středověké...*, s. 132 a 415.

⁴⁵ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 55 (citováno podle RATZINGER, G. *Geschichte der kirchlichen Armenpflege*. Freiburg i. B. 1884, s. 80). Klášter v Corbie založený r. 657 byl v 9. století větší než opatství v Tours a Saint-Denis a Adalhard patřil roku 822 k zakladatelům kláštera Nová Korbea (lat. Corbeia Nova, něm. Fürstabtei Corvey) na řece Vezere v Saském vévodství (dnešní Severním Porýní – Vestfálsko). Srov. [online] (citováno 31. 8. 2012). Dostupné na: http://cs.wikipedia.org/wiki/Kl%C3%A1%C5%A1ter_Corbie. Opatství v Corvey, existující do dnešních dní, bylo podle některých pramenů založeno bratřancí Karla Velikého Walou a Adalardem a mnichy z Corbie pod záštitou císaře Ludvíka Pobožného. Pod vedením opata Warina dosazeného z císařské rodiny bylo vybaveno řadou výsad (např. právem razit mince) a v 9. století se stalo jedním z nejdůležitějších karlovských opatství. Protože mělo strategickou polohu na důležité severo-jihní cestě zvané Hellweg, bylo častou zastávkou královských průvodů a působila zde řada slavných osobností. Srov. Nová Korbea. [online] (citováno 31. 8. 2012). Dostupné na: http://cs.wikipedia.org/wiki/Kl%C3%A1%C5%A1ter_Corvey.

věcmi, nicméně přijetím těch, kdo světa vskutku nedbají, a o nichž věřím, že jsou spravedliví, také já mohu dosáhnouti odměny spravedlivých.“⁴⁶

Tzv. kolektivní almužnictví jako základní forma sociální pomoci je už v 6. – 7. století zmiňováno u řady později svatořečených francouzských biskupů i u papeže Řehoře Velikého, který „denně pozval dvanáct chudých poutníků ke stolu, sám jim umýval ruce a nohy a sám jim při stole sloužil. Nepřestal, až byl pořízen dlouhý seznam všech chudých celého Říma, a staral se účinně, aby neměli nedostatku ani v potravě ani v šatstvu.“ Nutno podotknout, že v jeho případě charitativní aktivity určovalo přesvědčení o blížícím se konci světa, na který je třeba připravit co nejvíce křesťanů.⁴⁷

Kolektivní almužnictví však bylo v raném středověku nejen součástí pohřebních obřadů a závětí vladařů a vyšší šlechty, ale i sociální politiky panovníků objíždějících zemi. Např. francouzský král Robert II., který zemřel roku 1031, údajně v každé své rezidenci rozdával chléb a víno 300-1000 chudých a v posledním roce svého života podporoval během postního období denně 100-200 chudých.⁴⁸

Jeden z prvních pokusů upravit laickou péči o chudé státním předpisem obsahují *kapitularia* (knihy výnosů, tj. soubory zákonů a nařízení) vydaná za vlády Karla Velikého, v nichž se ukládala lenním pánům povinnost starat se za všech okolností o své poddané. I. Tomeš v nich proto spatřuje „kořeny instituce *ratejny* – místa, kde se na statku soustředili ti, kdo nemohli již pracovat a potřebovali pomoc svého feudálního pána“; podle našeho názoru však příslušné nařízení z roku 806 mělo zamezit především potulné žebrotě a bylo namířeno proti zneužívání almužny povaleči a podvodníky.⁴⁹

Vedle almužnictví patřila k základním formám raně středověké sociální pomoci špitální péče. Špitály (z lat. *hospitale*, hospic) a útulky plnily řadu funkcí, a měly různou formu. Lze říci, že převládala kombinace útulku pro cizince či poutníky a pro chudé. Funkci útulku pro chudé přitom plnily jednak poskytováním útočiště na noc, přičemž malá část chudých zde trvale žila, jednak občasným nebo každodenním rozdělováním stravy.

⁴⁶ LAWRENCE, H. *Dějiny středověkého...*, s. 71 (citace), 125-126.

⁴⁷ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 38. – LE GOFF, J. *Kultura středověké...*, s. 465.

⁴⁸ GEREMEK, B. *Slitování a šibenice...*, s. 45.

⁴⁹ MATOUŠEK, O., ŠUSTOVÁ, J. *Vývoj sociální...*, s. 88. – TOMEŠ, I. *Úvod do...*, s. 141. Podle překladu B. Vaška zní text kapitula z roku 806, kanon 6, takto: „Stran žebráků, kteří se po vlastech potulují, přejeme si, aby každý z věřících svého chudého... živil a nedopustil, aby šel po žebrotě jinam; a kde takové přistihnete a nepracují svými rukama, ať se nikdo neopovází jim něco poskytnouti.“ VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 56 (citováno podle RATZINGER, G. *Geschichte...*, s. 208).

Podle I. Tomeše církevní špitály vznikaly ve druhé polovině 8. století ve francké říši,⁵⁰ nicméně už od 5. století se objevují zařízení, u nichž nelze přesně stanovit, zda se jednalo o nemocnici, hospic pro poutníky či útulek pro chudé, nemocné a práce neschopné. Např. mezi nejvýznačnějšími raně středověkými „nemocnicemi“ se uvádí opatství sv. Remigia v Remeši v 5. století se 450 lůžky, opatství sv. Martina v Laonu v 6. století s 350 místy, nemocnice sv. Dionýsia u Paříže s 36 lůžky ze 7. století sedmého či arcihospital sv. Ducha v Římě s 1000 lůžky z 9. století. O nemocnice šlo jednoznačně v případech „domů Božích“ (franc. Maison-Dieu) či „hospitálů Božích“ (franc. Hôtel-Dieu), nazývaných podle toho, že v chudých byl symbolicky ošetřován Bůh. Už v 6. století existoval Hôtel-Dieu s tisíci lůžky v Lyonu, v roce 651 pak založil pařížský biskup Landerik další Hôtel-Dieu u katedrály Notre Dame, který údajně disponoval třemi a půl tisíci lůžek.⁵¹ I když se v řeholi benediktinského řádu předpokládala jen péče o nemocné mnichy, také pečovatelskou praxi i provoz v zařízeních pro laiky zajišťovaly kláštery, které se za karolinské renesance v 9. století staly i centry lékařského studia, takže se období od 5. do 10. století označuje jako „klasická doba tak zvané klášterní medicíny.“⁵²

V raně středověkých městech vznikají také první laická zájmová seskupení, věnující se částečně i sociálním problémům. Zatímco řemeslnické cechy a kupecké gildy byly v podstatě profesionální organizace, bratrstva byla sdružení náboženská, která do jisté míry přesahovala stavovské hranice a byla podporována církví. První zmínka o kupeckých gildách a „bratrstvech řemeslníků“ podle J. Le Goffa pochází z poloviny 9. století, počátky bratrstev však podle něj nejsou dobře známy a jejich vztahy k cechům nejasné.⁵³ Za prototypy náboženských bratrstev lze patrně považovat společenství řeholníků vznikající v 6. – 7. století u klášterů za účelem společných modliteb, později vznikala i nejrůznější bratrstva ke světským účelům.

⁵⁰ TOMEŠ, I. *Úvod do...*, s. 66.

⁵¹ Blíže viz VAŠEK, B. *Dějiny křesťanské...*, s. 56-64. – LEVICKÁ, J. *Náčrt dějin...*, s. 17. – Pařížský špitál údajně vznikl jako útulek pro chudé, byl jedinou budovou ve městě, která se rozkládala na obou březích Seiny (v jižní části ostrova Cité a na levém břehu Seiny) a její části spojoval most Pont au Double, a jedinou pařížskou nemocnici do počátku 17. století. Wikipedie, otevřená encyklopedie, heslo Hôtel-Dieu. [online] (citováno 31.8.2012). Dostupné na: <http://cs.wikipedia.org/wiki/H%C3%B4tel-Dieu>.

⁵² WOODS, T. E. *Jak církev...*, s. 141.

⁵³ LE GOFF, J. *Kultura středověké...*, s. 296.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Ucelené koncepty solidarity přinášejí až monoteistická náboženství. Judaismus jej odvozuje od boží lásky k lidem, kteří jsou povinni ji předávat v podobě lásky k bližnímu, milosrdenství a ochoty účinně pomáhat v rámci židovského společenství. Ve starozákonním zákonodárství mají chudí právní nárok na podporu v podobě almužny, podílu na úrodě či darů. Křesťanství je učením sociálním a universálním, které staví před lidstvo novou absolutní hodnotu (věčný život prostřednictvím spásy duše), relativizující pozemské hodnoty. Pojetí křesťanské lásky k bližnímu v Novém zákoně preferuje hendikepované a rozšiřuje ji na všechny potřebné lidi. Islám klade důraz na institut almužny a z náboženského i právního hlediska rozlišuje několik druhů almužny. Souhrnně lze konstatovat, že monoteistická náboženství využívají pro podporu nábožensky zakotvené solidarity dvě základní formy: odvádění povinných i dobrovolných darů církvi, která je rozděljuje potřebným, a přímou osobní pomoc, založenou na dobrovolnosti, filantropii a altruismu. V raně středověké filozofii, patristice, se u Augustina Aurelia sociální otázky objevují v souvislosti s chápáním milosrdenství a almužny jako cesty ke spáse.

Počátky starověkých forem organizované charity představuje chrámová chudinská péče v Izraeli. V prvních stoletích našeho letopočtu rozhodující roli v charitativní činnosti přejímá křesťanská církev. Sociální péče byla organizovaná biskupy v diecézích prostřednictvím jáhnů a vybraných vdov na základě pravidelných dávek i příležitostných darů a sbírek (např. *collekta*). Zpočátku byla určena zejména pro příslušníky křesťanských obcí, nicméně už ve 2. – 3. století směřovala její významná část mezi potřebné bez rozdílu víry (agapé, péče o nemocné a pohřbívání mrtvých v době epidemií, almužnictví) a měla hlavně ve velkých městech značný rozsah. Po legalizaci křesťanství počátkem 4. století se rozvíjí především ve východní části římského impéria různé formy ústavní péče a do sociální péče zapojují první kláštery cenobitského typu. V pozdějších staletích se tento typ klášterů rozvíjí především v západní a střední Evropě, kde se vedle farností stávají centry křesťanské charity. Jsou to benediktinské kláštery, které plní v raně středověké společnosti řadu ekonomických, kulturních i sociálních funkcí a jejichž úloha roste zejména od 8. století. V sociální oblasti jsou středisky tzv. klášterní medicíny, zřizují a provozují útulky, špitály a nemocnice pro poutníky, chudé a nemocné, jsou relativně stálými zdroji tzv. kolektivního almužnictví jako podstatné složky péče o chudé a nemocné, na níž věnují čtvrtinu až třetinu svých příjmů. Jejich prostřednictvím se na sociálních aktivitách formou darů, fundací a donací podílejí panovníci, šlechtici i církevní preláti, u nichž má jinak dobročinnost a almužnictví spíše

náhodný a jednorázový charakter. Na přelomu 8. a 9. století se v kapitulariích Karla Velikého objevuje i ojedinělý pokus navázat péči o poddané ve franské říši na lenní systém, od 9. století se objevují první řemeslnické cechy a bratrstva i kupecké gildy jako prototypy pozdějších forem socioprofesionální solidarity.

KONTROLNÍ OTÁZKY

1. Jaký je rozdíl mezi pojetím lásky k bližnímu v judaismu a křesťanství?
2. Které principy křesťanské sociální politiky dokážete charakterizovat?
3. Jaké druhy almužny rozlišuje islám?
4. Vysvětlete podstatu učení o daru a ovoci.
5. Jakým způsobem čelili ve starověkém Izraeli žebrání?
6. Co to bylo: kupa, tamchuj, zakát?
7. Vysvětlete pojmy: xenodochium, leproserie, fundace, cenobitské mnišství, agapé.
8. Charakterizujte formy zájmových sdružení, která nahradila v raném středověku collegia.
9. Co to bylo tzv. kolektivní almužnictví a jak se provádělo?
10. Jak byla v raném středověku zajištěna péče o nemocné?
11. Dokážete charakterizovat úlohu klášterů v raném středověku?